

Bəhram Əndəlib oğlu Quluzadə
Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası
Gülgəz Sabir qızı Salmanova
Bakı Slavyan Universiteti

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI HALLEY KOMETİ HAQQINDA

Açar sözlər: *kometlər, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Hüseyn Cavid*

Key words: *comets, “Molla Nasruddin” magazine, Huseyn Javid*

Ключевые слова: *кометы, журнал «Молла Насреддин, Гусейн Джавид*

Giriş

Hər 75-79 ildən bir uzaq səmanın ənginliklərindən Günəş və Yer ətrafına qayıdan Halley kometinin 1910-cu ildəki gəlişi zamanı onun Yer kürəsi ilə toqquşa bilmək ehtimalı ilə əlaqədar bütün dünya təşvişə düşmüşdü. Həmin dövrlərin şahidi Səid Nursinin “Sözlər” kitabının “Üçüncü söz”ündə [1] oxuyuruq: “...məşhur bir işıqlı ağıl sahibi deyilən qəlbəz bir fəsiq filosof isə göydə bir quyruqlu yıldız görsə, yerdə titrər. – Əcəba, bu sərsəri yıldız ərzimizə çarpmasını? – deyər, vəlvələyə düşər. Bir vaxt belə ulduzdan qoca Amerika titrədi. Çoxları gecə vaxtı evlərini tərk etdilər.” Qeyd etmək yerinə düşər ki, söz, sənət adamları da kometi vəsf etməkdə idi.

Bütün dünyanı sarsıdan bu ümumbəşəri təşviş o dövrün bütün Azərbaycan mətbuatı da müxtəlif baxış bucağından münasibət bildirmişlər. “Molla Nəsrəddin” jurnalının materiallarına təzədən baxanda, görürük ki, bu mövzuda iki karikatura, kiçik felyetonlar verilib. Materiallar içində “Quyruqlu Yulduzdan məktub” adlı felyeton mövzuya jurnalist yanaşmasına görə, daha möhtəşəmdi.

Satira dərgisinin reaksiyası öz nikbinliyi ilə o dövrdə çıxan materiallarla müqayisədə fərqlidir. Məsələn, “**Teleqraf xəbərləri**” adlı kiçik felyetonda oxuyuruq [2]:

Şamaxı – Hacı Əbdürrəhim əfəndi öz evindəki yüksək rəsədxanadan böyük aftaba durbini ilə Quyruqlu Yulduzun hərəkətini təftiş edir.

Bu barədə yazacağı məqaləsini köhnədən yazıb Peterburqa göndərdiyi “Heyət” (Astronomiya) kitabına əlavə edəcək.

Gəncə - Məhərrəm münasibəti ilə göydə dəhşətli bir Quyruqlu Yulduz görünməyə başladı.

Molla Məşum kəşf edib ki, bu Quyruqlu Yulduz məhərrəmdə baş yaranların başına düşəcək.

Bu kiçik qeydlərində Cəlil Məhəmmədquluzadə böyük uzaqgörənliyi ilə Şamaxıda rəsədxanın olacağı barədə rişxəndlə olsa belə, öncəgörümlər söyləyib.

№6, 1910, 7 fevral sayının üzqabığı karikaturasında Yer kürəsinə sürətlə yaxınlaşan kometin içində aşağı səviyyəli kütlənin tipajlarını rəsm edir. Müəllif göstərilməsə də, litoqrafiya (daşbasma) çapının rəssamı “Litoq. S.Bıxova” kimi göstərilir. Üslubundan bilinir ki, bu Oskar Şmerlinqin cizgisidir. Karikaturanın alt yazısında azərbaycanca “Məşhur heyətsünas Səəd üd-Dövlənin rəyinə görə qorxuludur ki, Quyruqlu Yulduz yerlə toqquşa.” rusca isə bir qədər başqa cür “Астрономия допускает, что комета может столкнуться с землей” kimi qeydlər var.

Şəkil 1. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1910-cu il 6-cı nömrəsinin üz qabığı.

“**Bu həftə**” adlı yazıda [3] oxuyuruq: “– Bu həftə dəxi nə olub? – Bu həftə Nuxada köhnəpərəstlər “Vətən” məktəbini dağıtmaq istəyiblər. Amma belə məsləhət biliblər ki, nahaq zəhmət çəkməsinlər, çünki mayın altısında Quyuqlu Yulduz onsuz da Yeri dağıdacaq.”

“**Orenburqdan**” adlı felyetonda [4] xüsusi olaraq qeyd edilir: “Cəliliyyə” yulduzunun həlakətindən xilas olmuş Yerli islamlar şadlıqlarından “Din və məişət” jurnalını oxuyurlar.”

Halley kometini o vaxt “Cəliliyyə” kimi tanıyırdılar.

“**Quyuqlu Yulduzun məktubu**” [5] felyetonunda oxuyuruq:

Cənab Molla əmidən xahiş edirəm ki, mənim bu məktubum məcmuənin səhifələrinin birində çap olunsun. Bir neçə vaxt bundan qabaq Yerdə yaşayan insanların arasına bir belə söz düşmüşdü ki, guya mən, yəni Quyuqlu Yulduz may ayının 6-da quyuğum ilə Yeri vurub dağıdacağam. Amma indi insanlar görürlər ki, bu söhbətlərin hamısı yalan çıxıb.

Mən bu xüsusda istəyirəm bir neçə söz danışam.

Doğrudur, mənim fikrimdə idi ki, dünyanı bərbad edəm, çünki insanların günahı o dərəcədədir ki, Xudavəndi-Aləm mənə bir neçə dəfə tapşırırmışdı ki, bir gün fürsət tapım və quyuğumun ucu ilə Yeri altı üstünə çöndərim. Bir neçə dəfə bu fikrə düşmüşəm, amma mömin şəxslərin duası və istiğa səsi məni bu işdən geri qaytarıb.

Bu keçən may ayının 6-da vəqəən elə az qalmışdım Yerə toxunam, amma Bariü Pərvərdigar mane oldu və qoymadı. Mən dəxi bu dəfə səbr eləmək istəmirdim və hətta Allahın dərğahına üz tutub bir dedim: “Xudaya, bir de görüm məni ələ salmamısan ki?” Bir qədər keçməmişdi ki, təzəkəndli mərhum Hacı Xudaverdiyə təyin olunan mələikə səmadən bu məzmununda bir namə gətirdi: “Ay Quyuqlu Yulduz, səbr elə, günahkarların günahından keç, bu dəfə də onları bağışla həştərxanlı Molla Səttərə.”

Kağızı oxuyub üzümü çöndərdim Həştərxan vilayətinə və gördüm ki, doğurdan da üzündən müsəlmanlıq nuru yağan və gözündən kəsalət şirəsi tökülən bir mələikəsifət molla minbər üstündə qəzetlərə lənət oxuyur.

Bu imiş Molla Səttar.

Dəxi bu dəfə də bunun xatirəsi üçün Yeri dağıtmadım.

Müxlisiniz: Quyuqlu Yulduz”

№25, 27 iyun 1910 – ci il sayının orta səhifəsindəki karikaturalardan biri Halley kometini mövzusunda. Müəllif göstərilməsə də, Oskar Şmerlinqin dəsti – xətti o dəqiqə görünür. Karikaturadan

yuxarı və aşağı hissələrdə azərbaycanca və rusca yazılar var. Azərbaycanca yazı: “Tiflisdə “İttifaq” məktəbinin əzl olunmuş müəllimləri. Bu bədbəxtliklərin hamısı Quyuqlu Yulduzun təsiridir.” Rusca yazı: “Увеличенные учителя училища «Иттифагъ» (в Тифлисе). Все эти бедствия отъ лщъеты Галилея”
Dilimizdəki yazılarda Halley kometinə, sadəcə “Quyuqlu Yulduz” deyilib.

Şəkil 2. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1910-cu il 25-ci nömrəsinin orta səhifəsindəki karikatura.

Göründüyü kimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalının müəllifləri baş verən hər bir məqamdan qarşısına qoyduğu məqsəd və mərama görə istifadə edə bilirdi.

Azərbaycanın əbədiyaşar romantik söz ustası Hüseyn Cavid əfəndinin Halley kometinə həsr etdiyi “Nəcmi-Geysudar” (Saçlı ulduz) əsəri böyük maraq doğurur.

Sən ey yüksək fəzalarda aşan səyyahi-zərrinpər!
Uzaq ey nəcmi-geysudar! Uzaq gəz, ərşə yaxlaşma!
Uzaqdan pək gözəlsin, mənzərən pək tatlı, pək dilbər.
Məhəbbət yox təqərrübdə, şu məhrəkdən saqın, şaşma. [6.

Şair kometin Yerə yaxınlaşmasından yaxşı heç nə gözlənilmədiyini poetik şəkildə bildirir. Kometi soyuq, biganə bir varlıq kimi qələmə alır. Bəzi fərziyyələrə görə Yerdəki bir çox epidemiyaların səbəbkarı kometlərdir.

Bizim torpaqda naməqbul olur biganələr daim,
Onunçün sevməz insanlar səni, hər kəsdə nifrət var.

Cavid kainatla canlı aləmi paralel şəkildə qarşılaşdırır.
Məramın qəhr isə, get! Onları təsmim edər daim,
Şu ərz üstündə minlərcə geysudar yıldızlar.

Ədəbiyyat

1. Səid Nursi. Sözlər. Bakı, 1910. s.19.
2. “Molla Nəsrəddin” j. 1910, №3, s.7.
3. “Molla Nəsrəddin” j. 1910, №18, s.3.
4. “Molla Nəsrəddin” j. 1910, №21, s.3.
5. “Molla Nəsrəddin” j. 1910, №22, s.7.
6. Hüseyn Cavid. Əsərləri. Bakı: “Lider” nəşriyyatı, 2005.

Azerbaijan literature about Halley's Comet

Summary

Halley's Comet approaches the Sun and the Earth every 75-79 years. The approaches of comet in 1910 was special. The masters of word devoted many works to this approximation. In the magazine "Molla Nasruddin" the some was published many feuilleton and caricatures about this. In them, the author was scourged by ignorance, rudeness, stupidity. The classical Azerbaijani poet Huseyn Javid dedicated the poem about the approaches of comet.

Азербайджанская литература о комете Галлея

Резюме

Комета Галлея приближается к Солнцу и к Земле каждые 75-79 лет. Приход кометы в 1910 году был особенным. Мастера слова посвятили этому приближению много произведений. В журнале «Молла Насреддин» то же были напечатаны многие фельетоны и карикатуры по этому поводу. В них автора бичевали невежество, хамство, тупость. Классик азербайджанской поэзии Гусейн Джавид посвятил приходу кометы стихотворение.

Rəyçi: f.f.d. Ə.Ətəyi

Göndərilib: 05.06.2020

Qəbul edilib: 07.06.2020